

Cech koželuhů Domažlice
1599–1860

Inventář

EL NAD č.: 1455
AP č.: 342

Mgr. Radka Kinkorová
Horšovský Týn 2011

Obsah

Úvod:

I. Vývoj původce archivního fondu	3
II. Vývoj a dějiny archivního fondu	5
III. Archivní charakteristika archivního fondu.....	5
IV. Stručný rozbor obsahu archivního fondu	6
V. Záznam o uspořádání archivního fondu a sestavení archivní pomůcky	7
Seznam použitých pramenů a literatury	8
Inventární seznam	9

I. Vývoj původce archivního fondu

Počátky cechovního systému v českých zemích úzce souvisejí se zakládáním měst a s rozvojem řemesel a výroby. Řemeslníci stejného nebo podobného oboru se záhy začali sdružovat do bratrstev, která kromě vlastních ekonomických zájmů plnila rovněž důležitou korporativní roli v otázce sociální. Cechovní organizace měly svoji pevně zakotvenou podobu. V čele cechů stál cechmistr nebo cechmistři, kteří dbali, aby se cechy řídily řádem stanoveným v cechovních statutech neboli artikulích, zahrnujících pravidla pro provozování řemesla, výuku řemeslnického dorostu a rovněž zásady dobrých mravů. Zpočátku byl cechovní systém přínosem pro rozkvět řemesel, později však nepružná pravidla jednotlivé řemeslníky příliš svazovala, výrobu unifikovala a neumožňovala řemeslo rozvíjet a inovovat. Přežilý cechovní systém byl zrušen Živnostenským řádem v roce 1860.

Mezi cechy, působící po staletí v Domažlicích, patřil i cech koželuhů. Koželuzi, jakožto řemeslníci upravující kůže, se objevují již v samém počátku měst. Měli na starosti základní zpracování kůží a výrobu usní, které se staly základní surovinou pro další využití. Výrobky ze zpracovaných usní byly produktem ševců, uzdařů, řemenářů, sedlářů, rukavičkářů, výrobců tobolek, barvířů kůží a dalších úzce specializovaných řemeslných oborů, jichž mohlo být až kolem dvaceti. Takto úzce specializovaní řemeslníci však zcela jistě nepůsobili v menších městech, jako byly Domažlice, kde často jeden řemeslník zvládal i technologické postupy příbuzných výrobních oborů. Vzhledem k tomu, že doklady o mistrovských kusech, tj. o výrobcích vyhotovených tovaryši k prokázání jejich umu před přijetím za mistry, informují rovněž o barvení kůží, lze předpokládat, že domažličtí koželuzi hotové usně barvili sami.¹

Surovou kůži koželuzi nejprve zbavovali nečistot, mastnoty, masa a krve, pak se kůže máčela v louhu z rozpuštěného vápna a popela a odstraňovala se srst. Po zbavení srsti se kůže ponořila do tříselného roztoku, tříšlo se připravovalo z kůry různých listnatých a jehličnatých stromů. Kůže se napínala do rámu, zbavovala se třísloviny, sušila a na závěr se tukovala sádlem a leštila voskem. Receptury používané při výrobě usní se předávaly z generace na generaci. Mezi kožedělná řemesla patřili i kožešníci, kteří však vyráběli kožešiny a z nich šili oděvy a další výrobky. Koželuhům velmi blízcí byli jircháři, zámišníci a barvíři kůží. Jircháři vydělávali jen jemné kůže, např. skopové, jelení a srní, a zpracovávali je na bílo, proto byli nazýváni též bělokožaři (Weisgärber). Zámišníci barvili kůže na žluto a barvíři pak na ostatní barvy. Postupně však docházelo ke slučování těchto řemesel. Např. na Novém Městě pražském byli zámišníci sloučeni s barvíři v roce 1565 a jircháři s barvíři v roce 1603.² Koželuzi směli podle ustanovení statut vydělávat jen čisté kůže, pod hrozbou vyloučení z cechu se nesměly používat nevhodné kůže, kůže z koní a mrtvých zvířat a bylo zakázáno překupovat surovinu od ovčáků a rasů.

Výrobou usní pro svoji potřebu se kdysi zabývali i ševci. Tím byli koželuzi ochuzeni o zakázky a výtěžek a vznikaly mnohé spory. Z konce 16. století jsou známy případy, kdy se mnozí ševci pro zvýšení výtěžku pokoušeli zpracovávat surovinu sami, a proto na ně domažličtí koželuzi, přicházející tak o zisk, podali městské radě udání.³

Josef Stránský ve svém článku⁴ vyslovil domněnku, že domažličtí ševci přestali

¹ K tomu viz potvrzení mistrů o předložení mistrovského kusu Antonína Holého, Archiv města Domažlice, fasc. 32, 1800–1819, č. kart. 104, neinv.

² WINTER, Zikmund. Řemeslnictvo a živnosti 16. věku v Čechách. Praha 1909, s. 585

³ K tomu BLAŽEK, Felix. Spor domažlických cechů s řemeslníky chodských vesnic. *Posel z Domažlic*, roč. 70, 17. 5. 1941, č. 20, nestr.

⁴ viz STRÁNSKÝ, Josef. Koželuzi v Domažlicích. *Posel od Čerchova*, roč. 62, 2. 9. 1933, č. 35, nestr., zde však chybí odkaz na prameny.

vyrábět usně asi mezi lety 1570–1580, kdy odhaduje v Domažlicích větší počet koželuhů. Podle Zikmunda Wintra⁵ byl cech koželuhů v Domažlicích založen v roce 1582. Z roku 1599 jsou známa jejich statuta propůjčená koželužským cechem Starého Města pražského. Stránský se domnívá, že původní statuta domažlického koželužského cechu shořela při jednom z velkých požárů města v roce 1592, a proto si cech vyžádal nové privilegium.

V roce 1603 sdružoval koželužský cech v Domažlicích 15 mistrů a stejný počet učňů nebo tovaryšů. V této době trvala učební doba dva roky. Každý přicházející učeň měl možnost řemeslo nejprve dva týdny zkoušet (koštovat) a teprve po zaplacení předepsaného poplatku byl zapsán do cechovních register. Výše stanoveného poplatku se řídila původem učně, rozdílnou sumu platili synové mistra a také přespolní. První písemně doložený učeň z chodské vesnice byl Tomáš Mazanec z Mrákova, který se učil u domažlických mistrů od roku 1611. Domažličtí řemeslníci se však z obavy z konkurenčních výrobků vesnických řemeslníků zasazovali o to, aby řemeslníci z chodských vsí připojení k těmto cechům neměli stejná práva jako domažličtí příslušníci cechů.⁶ Mezi cechy, jejichž zástupci usilovali o omezení vesnické konkurence v roce 1616, je uveden rovněž cech koželuhů.

Koželuzi patřili mezi řemesla, která způsobem své výroby obtěžovala okolí. Jejich dílny se zpravidla nacházely v blízkosti vodních toků, aby bylo zajištěno odplavování nečistot. Avšak ani to nedokázalo zastavit šíření zápachu a koželuhům bylo přezdíváno smradňáři. Na zápach a nečistoty pocházející z jirchářského řemesla si stěžovali rovněž obyvatelé Domažlic.⁷

Pravidla určující fungování cechu měla zabezpečit rovnost mistrů i v otázce nákupu surovin nebo v povoleném množství naloupané kůry.⁸ V roce 1763 i 1770 cech registroval 12 mistrů, kteří často předávali řemeslo z otce na syna. Kolem roku 1770 je doložená prodloužená délka učební doby na 3 roky. V průběhu 18. století se koželužské řemeslo v Domažlicích dědilo v rodinách: Ludvík, Kalous, Čech, Holý, Koukol (v tomto rodu se řemeslo provozovalo již v 17. století); v 19. století se řemeslo udrželo především v rodu Doubků, Kacerovských, Straků, Holých a Ludvíků. Na rozdíl od jiných řemesel např. punčochářů nebo tkalců nesměla v řemesle pokračovat vdova po koželužském mistrovi, ale byla nucena provozovat řemeslo ve spolupráci s tovaryšem.

Blízkost koželužského a ševcovského řemesla se projevila i v pokynu cechovního inspektora z roku 1763, aby si oba cechy pořídily společnou korouhev k reprezentaci. Kromě úzce hospodářských zájmů plnily cechy i funkci společenskou, charitativní a sociální. K jejich povinnostem patřila i účast na likvidaci případného požáru. Ostatně opakování hasebního řádu bylo jedním z bodů každoroční výroční schůze. Kromě ní se 3–4krát ročně konávala další cechovní shromáždění (partikulární schůzky). Cech měl svoji samosprávu, ale současně byl podřízen městské správě. Cechmistr spolu se staršími bývali voleni na cechovních shromážděních a potvrzování městskou radou, které skládali přísahu.⁹ Tito volení představitelé cechu také zpravidla spravovali cechovní pokladnici, obsahující cechovní jmění, cechovní dokumenty a nařízení, která musela být předčítána na cechovních schůzích.

⁵ WINTER, Z. c. d., s. 584

⁶ K tomu BLAŽEK, Felix. Spor domažlických cechů s řemeslníky chodských vesnic. *Posel z Domažlic*, roč. 70, 17. 5. 1941, č. 20, nestr., srov. ale s AM Domažlice, Kniha snešení, pův. sign. A1, fol. 221b a dále

⁷ Archiv města Domažlic, Katalog vybraných spisů, stížnost na nečistotu jirchářského řemesla Kašpara Ebrta, č. kat. 1364, pův. sign. R II 91

⁸ K „černým“ přeshraničním nákupům srov. STRÁNSKÝ, Josef. Koželuzi v Domažlicích. *Posel od Čerchova*, roč. 62, 9. 9. 1933, č. 36, nestr., pokyn z roku 1817 ohledně rozdělování naloupané kůry z městských lesů viz K1 Cechu koželuhů Domažlice

⁹ K jejich volbě a přísaze viz AM Domažlice, Radní protokol z roku 1770, pův. sign. A 6, fol. 13, § 11; fol. 16, § 8 nebo radní protokol z let 1775–1776, pův. sign. A 8a, fol. 66–67, § 12

Dozorem nad cechy byli pověřeni cechovní inspektoři, jejichž funkce dozoru nad činností cechů byla zřízena v roce 1731 Generálním cechovním patentem pro české země. Cechovní inspektoři bývali spolu s cechovními písaři přítomni cechovním schůzím.

Všeobecná konzervativnost cechovní organizace zabraňovala rozvoji řemesel a výroby, proto se kontroly řemesel ujal stát. V Generálních cechovních artikulech pro cechovní pořádky dědičných zemí českých ze dne 5. ledna 1739 bylo ukotveno sjednocení cechovních předpisů, zejména v oblasti vzdělávání řemeslnického dorostu, mzdových poměrů a získávání mistrovského práva. Generální cechovní patenty vydané Karlem VI. v roce 1731 a 1739 zásadně oklestily práva cechů, které se v podstatě od 16. století přestaly vyvíjet.

Cech koželuhů v Domažlicích sdružoval pravděpodobně již od svých počátků rovněž jircháře. Ze zápisů z cechovních schůzí z 19. století je zřejmé, že členy cechu byli také kloboučníci, řemenáři, hřebenář, rukavičkář, a to nejen z Domažlic, ale např. i z Kolovče.

Všechny cechy měly ukončit svoji činnost k 1. květnu 1860, kdy vstoupil v platnost císařský patent č. 227 ř. z., Živnostenský řád z 20. prosince 1859. Později se domažličtí koželuzi sdružili do Společenstva koželuhů, kloboučníků, řemenářů, sedlářů, hřebenářů, jirchářů a kožešníků v Domažlicích.

II. Vývoj a dějiny archivního fondu

Ve spisu o fondu ani v přírůstkové knize se nenachází žádný záznam o předání archiválií uvedeného cechu do SOkA Domažlice. Cechovní agenda byla původně začleněna Václavem Miškovským, který byl od roku 1935 pověřen péčí o domažlický městský archiv, právě mezi písemnosti města Domažlice. Cechy a řemesla přiřadil do Oddělení VI., ve kterém byly dále rozděleny na knihy (R I), listiny (R II) a cechovní agendu (R III). Kdy však došlo k vydělení jednotlivých archivních fondů cechů, není písemně zdokumentováno.

III. Archivní charakteristika archivního fondu

Archivní fond Cech koželuhů Domažlice nebyl ve Státním okresním archivu Domažlice se sídlem v Horšovském Týně dosud zpracováván. Současná inventarizace byla provedena v souvislosti s revizí cechovních listin.

Archivní fond Cech koželuhů Domažlice obsahuje archiválie z let 1599–1860. Archivní fond se dochoval pouze torzovitě a obsahuje tři pergamenové listiny, jednu úřední knihu a zlomek spisů.

Všechny dochované pergamenové listiny se týkají artikulí cechu. Vydavateli listin z roku 1599 (i. č. 1) a z roku 1650 (i. č. 2) byli cechmistrů koželužského cechu Staršího Města pražského, kteří domažlickým řemeslníkům poskytli opisy svých statut. Další listinou z roku 1650 (i. č. 3) potvrzuje purkmistr a rada města Domažlic koželužskému cechu propůjčená statuta.

V archivním fondu se rovněž zachovala mistrovská registra nebo-li cechovní manuál z let 1603–1843 (i. č. 4). Tato kniha byla někdy v minulosti znovu svázaná, rovněž některé listy byly neodborně zalepeny a záplatovány. Z původního manuálu však zbylo zřejmě jen torzo, neboť současná první strana nese paginaci 63. Na první straně (pag. 63) jsou uvedena jména mistrů a jejich učňů, popř. tovaryšů s uvedením platby za vyučení, dále byly do knihy průběžně vtělovány oznámení mistrů o přijetí učňů a tovaryšů a o jejich vyučení, popř. přijetí za členy cechu, zápisy ze schůzí cechu, nařízení, informace o pořízení korouhve a na konci knihy drobné účetní poznámky.

Mezi spisy inventarizovaného archivního fondu se dochovaly zápisy z hlavních a partikulárních schůzí cechu, intimáty nařízení, účetní písemnosti evidující zejména členské příspěvky a v největší míře osobní doklady členů cechu.

K těm patří především výuční listy, vysvědčení z nedělní školy, osvědčení mistrů o vyučení a přijímání za mistra. Mezi osobními doklady členů cechu se nacházejí rovněž vysvědčení o nabytém školním vzdělání. Poté, co byla zavedena povinná školní docházka, vešlo v platnost nařízení z 9. prosince 1779, že do učení (ani do služby) nesmějí být přijímáni ti, kteří by nedoložili potvrzení, že byli ve škole vyučováni náboženství a z něho také vyzkoušeni. Toto nařízení bylo znovu opakováno 28. prosince 1780 a 30. října 1781. Nařízením ze dne 19. prosince 1779 měli duchovní dohlížet na to, aby mladí nebyli přijímáni do učení bez vysvědčení o absolvování předepsaného povinného školního vzdělání. Školním patentem Marie Terezie z 6. prosince 1774 bylo nařízeno, aby mládež do dvaceti let navštěvovala po nedělních odpoledních bohoslužbách opakovací hodiny, tzv. nedělní školu, a žádný učeďník neměl být propuštěn, dokud se neprokázal vysvědčením z nedělní školy, vyjma ty, kteří absolvovali všechny čtyři třídy hlavní školy.

Výuční listy obdrželi učni, které mistr prohlásil za vyučené. Po přezkoumání průběhu učení staršími cechu, popř. přijetí mezi tovaryše, byl vyhotoven výuční list, na němž starší cechu potvrdili svými podpisy a přitíštěním cechovní pečeti, že jmenovaný se řádně vyučil. Výuční listy nebyly předávány tovaryšům do vlastních rukou, ale podle druhého článku generálního cechovního řádu z roku 1731 byly originály výučních listů ponechávány v pokladnici cechu, u jehož mistra byl tovaryš vyučen, až do té doby, než se tovaryš někde ucházel o získání mistrovského práva. Dalšími zachovanými osobními doklady jsou osvědčující listy (atesty), na nichž cechovní starší osvědčují tovaryšům, že se při jejich cechu vyučili. Takový osvědčující list, zavedený generálním cechovním řádem z roku 1731, si měl každý tovaryš opatřit před odchodem na zkušenou neboli vandr.

Osobní doklady členů cechu dochované ve fondu Cech koželuhů Domažlice byly uspořádány abecedně, aby zůstaly vcelku dokumenty téhož řemeslníka. Tyto spisy byly dříve archivovány společně s městskou registraturou, proto i některým z osobních dokladů byly ve 30. letech Miškovským přiděleny signatury (R II 138, 146, 147, 153, 154, 156, 157, 171, 173, 183, 184, 185, 201, 202). Jedenáct výučních listů se zobrazením vedut bylo zařazeno do Soupisu vedut vzniklých do roku 1850.¹⁰ Jedná se o výuční listy Matěje Hirschaua, sign. R II 147, 1820; Josefa Kressla, sign. R II 138, 1824; Antona Khilba, sign. R II 183, 1826; Františka Kacerovského, sign. R II 183, 1807; Václava Holého, sign. R II 183, 1801; Jana Ludvíka, sign. R II 183, 1787; Petra Doubka, sign. R II 171, 1799; Josefa Procházky, sign. R II 171, 1820; Maxmiliána Ludwiga, sign. R II 171, 1812; Ondřeje Hechta, sign. R II 171, 1797 a Jana Holého, sign. R II 171, 1804. Jednalo se o veduty měst Brno, Chrudim, Klatovy, Liberec, Praha a Vídeň.

Listiny byly zařazeny podle zákona č. 499/2004 Sb. do I. kategorie, úřední kniha a spisy do II. kategorie. Jazykem archiválií je čeština a němčina. Všechny archiválie se nacházejí v dobrém fyzickém stavu.

IV. Stručný rozbor obsahu archivního fondu

Archiválie domažlického koželužského cechu se ve Státním okresním archivu Domažlice dochovaly jen ve zlomku bývalé cechovní agendy. Přesto představují cenný archivní materiál k poznání dějin cechu a jeho členů.

¹⁰ Soupis vedut vzniklých do roku 1850, svazek II/3, Státní okresní archiv. Praha : Odbor AS MV, 2003

Stěžejními prameny pro studium cechovních pravidel a fungování cechu jako celku jsou zejména dva vidimusy cechovních artikulů, které obsahují přesná ustanovení o vzdělávání koželuhů, o přijímání za člena cechu, o výrobě a prodeji koželužských produktů, o nákupu surovin i o vzájemné solidaritě.

Zápisy ze schůzí cechu a rovněž zápisy o přijímání učňů a tovaryšů umožňují pochopit proces přijímání nových členů do cechu. Osobní doklady prozrazují lokality, které učni a tovaryši během vandru navštívili. Nelze opomenout ani drobné účetní zápisy v cechovním manuálu, které mohou posloužit při studiu vývoje cen (vyúčtování viktualií, zápis o pořízení korouhve s vyúčtováním materiálu naznačuje rovněž podobu korouhve).

Typář koželužského cechu se v SOkA Domažlice nedochoval, na několika exemplářích osobních dokladů však lze studovat jeho otisk (osobní doklady Tomáše a Franze Kalouse, Antona Kilba a Franze Doubka). Okrouhlá pečeť o průměru 4 cm má v pečetním poli kartuši, na níž je zobrazen květ mezi buvolími rohy; opis majuskulou je od pečetního pole oddělen provazcem: *TATO : PECZET GEST : KOZIELUZSKA MIESTA DOMAZLICZ. Obvod pečetního pole je lemován perlovcem.

K poznání dějin koželužského cechu je však třeba využít rovněž archiválií uložených v archivním fondu Archiv města Domažlice.

V. Záznam o uspořádání archivního fondu a zpracování archivní pomůcky

Ve Státním okresním archivu Domažlice se sídlem v Horšovském Týně archivní fond Cech krejčích Domažlice uspořádala a archivní pomůcku zpracovala Radka Kinkorová.

V Horšovském Týně 20. září 2011

Radka Kinkorová

Seznam použitých pramenů a literatury

Prameny

Archiv města Domažlice, Kniha snešení, pův. sign. A1.

Archiv města Domažlice, Radní protokol z roku 1770, pův. sign. A6.

Archiv města Domažlice, Radní protokol z let 1775–1776, pův. sign. A8a.

Archiv města Domažlice, spisy týkající se cechovních záležitostí, manipulace 1800–1819, fasc. 32.

Literatura

BLAŽEK, Felix. Počátky cechů v Domažlicích. *Posel z Domažlic*, roč. 70, 17. 5. 1941, č. 20, nestr.

BLAŽEK, Felix. Spor domažlických cechů s řemeslníky chodských vesnic. *Posel z Domažlic*, roč. 70, 7. 6. 1941, č. 23, nestr.

JANÁČEK, Josef. *Přehled vývoje řemeslné výroby v českých zemích za feudalismu*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1963.

VOLF, Miroslav – Haas, Antonín. *Archivní příručka : Sborník přednášek o archivní praxi*. Praha : Svoboda, 1948.

STRÁNSKÝ, Josef. Koželuzi v Domažlicích. *Posel od Čerchova*, roč. 62, 2. 9. 1932, č. 35, nestr.; roč. 62, 9. 9. 1932, č. 36, nestr.; roč. 62, 23. 9. 1932, č. 38, nestr.

WINTER, Zikmund. *Řemeslnictvo a živnosti 16. věku v Čechách*. Praha, 1909

Soupis vedut vzniklých do roku 1850, svazek II/3, Státní okresní archivy. Praha : Odbor AS MV, 2003

Inventární seznam

II. Knihy

4	Cechovní manuál	1603–1843	K1
	<i>Česky, 22 x 33,5 cm, nepůvodní vazba z lepenky a papíru, kožený hřbet Předchozí signatura: R I 23</i>		

III. Spisy

5	Zápisy z partikulárních a hlavních schůzí	1824–1855	N1
6	Nařízení a cirkuláře	1783–1852	N1
7	Osobní doklady členů cechu	1766–1860	N1
8	Účetní doklady (poplatky členů cechu)	1827–1834	N1

Název archivní pomůcky (archivního fondu):	Cech koželuhů Domažlice
Značka archivního fondu:	Cech kož. Domažlice
Časový rozsah:	1599–1860
Počet evidenčních jednotek:	5 (3 listiny, 1 úřední kniha, 1 karton)
Počet inventárních jednotek:	8
Rozsah v bm:	0,11
Stav ke dni:	20. 9. 2011
Zpracovatel archivního fondu:	Mgr. Radka Kinkorová
Zpracovatel archivní pomůcky:	Mgr. Radka Kinkorová
Počet stran:	12
Počet exemplářů:	4
Pomůcku schválil:	Mgr. Radka Kinkorová dne 20. 9. 2011 čj. SOAP/010-0657/2011